CE ZNAK: PREDUSLOV ZA ULAZAK NA TRŽIŠTE EU

Mr Snežana Pavićević,
ADQM, Beograd

Pretpostavimo da proizvodimo proizvod izuzetno dobrog kvaliteta, da raspolažemo sa odgovarajućim proizvodnim kapacitetom, da smo napravili istraživanja tržišta, da smo izradili poslovni plan, da smo pronašli partnera u zemlji članici EU, čime smo stekli sve uslove za izvoz našeg proizvoda. Umesto očekivanog uspeha, problemi! Na granici nas, između ostalog, čekaju tehničke prepreke trgovini, tj. neusklađeni tehnički zahtevi za proizvod, odnosno zahtev za znak CE i prateću dokumentaciju.
Znak CE omogućava slobodan protok robe i predstavlja dokaz sigurnosti i bezbodnosti proizvoda koji se plasira na tržište EU. Preduslov za njegovo nanošenje je poštovanje pripadajućih direktiva EU i odgovarajućeg vida ocenjivanja usaglašenosti (ispitivanja, kontrolisanja, certifikacije proizvoda) koji se u njima zahteva.
U ovom radu biće prikazani opšti principi i praktične preporuke dolaska do znaka CE, kao i opšti principi plasmana proizvoda na tržište EU, za one proizvode koji ne podležu CE označavanju.
Ključne reči:
znak CE; tržište EU; certifikat; plasman robe

CE MARK: A PREREQUISITE TO MARKETING PRODUCTS
IN THE EUROPEAN UNION

Let's suppose that we manufacture a high-quality product, that we have adequate manufacturing capacity, that we have conducted the market research, that we have drawn up a business plan, that we have found a partner in an EU member country, and thus we have met all the requirements for exporting our product. Instead of a success, we are faced with problems! There are technical obstacles on the borders, i.e. there is no compliance with the technical requirements for our product – CE mark and the accompanying documentation. CE mark enables a free flow of goods and it represents a proof of security and safety of a product being placed on the EU market. A prerequisite for CE marking is conformity to the relevant EU directives and adequate forms of conformity assessment (testing, inspection, product certification) required by the directives. This paper presents the general principles and practical recommendations of CE marking as well as the general principles of marketing the products in the EU, for those products which are not subjected to CE marking.
Key words:
CE mark; EU market; certificate; marketing of products

1. ŠTA JE CE OZNAČAVANJE

CE označavanje je obavezno za mnoge proizvode koji se plasiraju na tržište EU i predstavlja dokaz o zadovoljavanju osnovnih (esencijalnih) zahteva za proizvod sa aspekta bezbednosti i zdravlja, koji istovremeno prestavljaju osnovu za sertifikaciju proizvoda. Drugim rečima CE označavanje (European Conformite-Evropska

usaglašenost) predstavlja „trgovinski pasoš za Evropu“. Po nekog gruboj proceni oko 60% svih proizvoda koji se plasiraju na tržište EU potrebno je da budu CE označeni.

Zvaničan dokument koji uopšteno govori o CE označavanju, je Direktiva 93/68/EEC. Termin koji se danas zvanično koristi u svim dokumentima EU je „CE Marking“ (CE označavanje), mada će se često susresti u praksi i „CE Mark“ (CE oznaka).

Kada se govori o dozvoli za plasman proizvoda na tržište prvo što se pomisli jeste da je to dozvola nekog ili nekih državnih organa. Međutim, CE označavanje ustvari predstavlja deklaraciju, odnosno izjavu, proizvođača da je njegov proizvod usaglašen, odnosno zadovoljava, esencijalne zahteve odgovarajućih Evropskih regulativa koje se odnose na zdravlje, bezbednost i zaštitu životne sredine. Ove direktive se u praksi zovu i direktive za proizvode (Product Directives).

2. DIREKTIVE ZA PROIZVODE

Sve direktive za proizvode zasnovene su na principima ***novog i globalnog pristupa***. Nova regulativna tehnika i strategija u zakonodavstvu EU za proizvode, koji se plasiraju na tržište EU, zasniva se na „esencijalnim zahtevima“ i/ili „prisutnom riziku od proizvoda“ i „harmonizovanim standardima“.

Za razliku od strarog sektorskog pristupa, gde je zakonska regulativa propisivala i tehničke specifikacije za proizvod, direktive zasnovane na principima novog i globalnog pristupa obuhvataju listu harmonizovanih standarda. Čija primena nije obavezna. Direktive starog sektorskog pristupa su regulative prepoznatljive i u našem domaćem zakonodavstvu kao tehnički propisi. Direktive starog sektorskog pristupa su ostale i još uvek se primenjuju za proizvode kao što su motorna vozila i prikolice, motorna vozila sa dva ili tri točka, prehrambeni proizvodi, hemijski proizvodi, lekovi za ljudsku upotrebu, kozmetički proizvodi itd. Međutim, promene shodno logici direktiva novog i globalnog pristupa počinju da se implementiraju i u domen proizvodnje ovih vrsta proizvoda.

Direktivama novog pristupa predviđeno je da se harmonizuju, odnosno usaglase i učine obaveznim samo bitni zahteva za proizvode koji obezbeđuju sigurnost, bezbednost i zaštitu životne sredine i samim tim oni odvoje od tehničkih specifikacija. Zbog toga, primena harmonizovanih standarda za proizvode, čiji je spisak naveden uz svaku direktivu nije obavezan za primenu. Zadovoljenjem harmonizovanih standarda obezbeđena je usaglašenost proizvoda sa esencijalnim zahtevima, uz uslov da su zadovoljili odgovarajući princip „ocenjivanja usaglašenosti“.

Harmonizovani standardi su tehnički zahtevi i nisu obavezni za promenu. Oni predstavljaju pretpostavku za zadovoljenje esencijalnih (suštinskih) zahteva, ali istovremeno ne obavezuje proizvođače na njihovu primenu. Na ovaj način omogućena je inovativnost i primena različitih proizvođačkih standarda. Evropske standarde donose:

- CEN - Evropski komitet za standardizaciju www.cenorm.be
- CENELEC – Evropski komitet za elektrotehničku standardizaciju www.cenelec.org

- ETSI – Evropski telekomunikacioni institut za standardizaciju www.etsi.org

Direktive novog pristupa baziraju se na principu ocenjivanja usaglašenosti, koji se utvrđuje u odnosu na „rizik pridružen proizvodu“, odnosno od potencijalnog rizika koji proizvod može da ima na zdravlje, bezbednost i na životnu sredinu.

Posmatrajući rizike od proizvoda bitno je naglasiti da se oni sagledavaju uzimajući u obzir ceo životni vek proizvoda. To znači da je proizvođač odgovoran za proizvod ne samo u fazi proizvodnje i plasmana, već da se njegova odgovornost proteže i na fazu upotrebe, kao i na uklanjanja, odnosno uništavanje proizvoda po isteku njegovog životnog veka, odnosno faze upotrebe.

Ocenjivanje usaglašenosti predstavlja primenu procedure za ocenu ispunjenosti zahteva navedenih u direktivama koje se odnose na određeni proizvod. Za primenu odgovarajuće procedure ocenjivanje usaglašenosti direktno je odgovoran proizvođač. Nadzorom nad tržištem, koje sprovode državni organi zemalja članica EU vrši se samo provera poštovanja odgovarajućih procedura za ocenjivanja usaglašenosti, odnosno ispunjenosti esencijalnih zahteva i to na već plasiranih proizvodima na tržištu. Procedure ocenjivanja usaglašenosti, navedene u direktivama novog i globalnog pristupa, zasnivaju se na modularnom pristupu, koji je uveden u regulativu EU primenom direktiva zasnovanim na „Globalnom pristupu“. Globalni pristup je uveo tzv. „modularni pristup“ ocenjivanja usaglašenosti. Ovi moduli se razlikuju prema propisanom načinu sprovođenja ocenjivanja usaglašenosti. Na osnovu modularnog pristupa ceo proces proizvodnje i plasmana nekog proizvoda je podeljen na fazu projektovanja proizvoda i fazu proizvodnje i potrebnih uslova i dokaza da je proizvod zadovoljio esencijalne zahteve, da bi se plasirao dalje na tržište. Na taj način, u zavisnosti od predpostavljenog stepena rizika od proizvoda za „manje rizične proizvode“ proizvođač sam može da obezbedi dokaze za zadovoljenje neophodnih preduslova za plasman proizvoda na tržište, dok „više rizični proizvodi“ moraju biti podvrgnuti proceduri ocenjivanja usaglašenosti koji sprovode tela za ocenjivanje usaglašenosti (sertifikaciona tela za proizvode, za sistem menadžmenta kvalitetom, kontrolne organizacije i ispitne laboratorije).

Procedure ocenjivanja usaglašenosti su podeljene u 8 (osam) osnovnih modula (A, B, C, D, E, F, G, H)

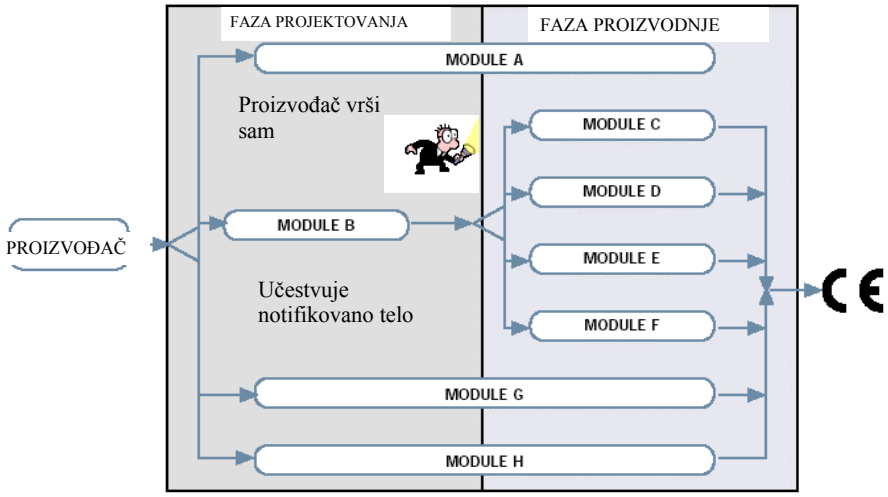

Notifikovana tela su tela za sprovođenje ocenjivanja usaglašenosti koja su imenovana od strane država članica EU i odobrena od Evropske komisije za ocenjivanja usaglašenosti .

Bitno je naglasiti da proizvođač sam bira odgovarajući postupak ocenjivanja usaglašenosti prema direktivi(ama) Novog pristupa, koji treba da bude u skladu sa tehničkim karakteristikama proizvoda, kao i rizika pri upotrebi proizvoda. To npr. znači da proizvođač može tražiti učešće notifikovanog tela za ocenjivanje usaglašenosti i ako njegov proizvod porleže modulu A, odnosno proizvođač može sam da nanese CE znak.

Proizvođač sam bira notifikovano telo sa liste koje se objavljuje u Službenom glasniku EU, odnosno na sajtu EU, odnosno na sajtu Nando organizacije (New Approach Notified and Designated Organisations). Proizvođač nije u obavezi da koristi nacionalno notifikovano telo, što omogućava da i proizvođači koji nisu u okviru EU mogu na svoje proizvode nanate CE znak.

Bez obzira na izbor modula, odnosno procedura ocenjivanja usaglašenosti i da li je u njeno sprovođene uključeno i notifikovano telo proizvođač je odgovoran da pre stavljanja proizvoda na tržište EU sprovede proceduru ocene usaglašenosti u skladu sa direktivama Novog pristupa

Direktive Novog pristupa sa CE označavanjem su sledeće: Aparati koji sadrže gasovita goriva, 90/396/EEC, Medicinska sredstva – uopšteno, 93/42/EEC, Kotlovi za vrelu vodu, 92/42/EEC, Eksplozivi za civilnu upotrebu, 93/15/EEC, Rekreativna plovila, 94/25/EC, Merni instrumenti, 2004/22/EC, Medicinska sredstva – in vitro dijagnostika, 98/79/EC, Oprema radio i telekomunik. terminala i uzajamno priznavanje njene usaglašenosti, 1999/5/EC, Žičare za prevoz osoba, 2000/9/EC, Mašinska direktiva, 98/37/EC, Ne-automatske vage, 90/384/EEC, Lična zaštitna oprema, 89/686/EEC, Oprema pod pritiskom, 97/23/EC, Liftovi, 95/16/EC, Aktivna medicinska sredstva za implantiranje, 90/385/EEC, Oprema i sistemi zaštite u potencijalno eksplozivnim atmosferama, 94/9/EC, Bezbednost igračaka, 88/378/EEC, Građevinski proizvodi, 89/106/EEC, Niskonaponska oprema, 2006/95/EC, Jednostavne posude pod pritiskom, 87/404/EEC, Elektromagnetna kompatibilnost, 89/336/EEC.

Bez obzira da li određeni proizvod podleže nekoj ili nekim od navedenih direktiva svi proizvodi koji se plasiraju na tržište EU moraju da ispune zahteve sledeće dve direktive:

1. Direktivu o odgovornosti za proizvode sa greškom 85/374/EEC - koja se odnosi na sve proizvode na koje se odnose direktive novog pristupa (novi, polovni i značajno izmenjeni)
2. Direktivu o opštoj bezbednosti proizvoda (GPSD) 2001/95/EC - koja se odnosi na proizvode široke potrošnje (sportska oprema, proizvodi za domaćinstvo itd) koji nisu obuhvaćeni drugim direktivama novog pristupa ili EC zakonima, a plasiraju se na tržište EU.

Spisak gore pomenutih direktiva nije konačan, isti se ažurira sa novim direktivama, ali i postojeće direktive se tokom vremena modifikuju. Proizvođač je zato dužan da permanentno prati promene i vrši prilagođavanje svog proizvoda i procesa proizvodnje i ocenjivanja usaglašenosti novim verzijama direktiva.

Često se kada se govori o CE označavanju spominje i serija standarda EN ISO 9000. Direktivama se ne traži sertifikovan sistem upravljanja prema zahtevima standarda ISO 9001:2000 ali kada se govori o:

- Modul E, pričamo u zadovoljenju svih tačaka EN ISO 9001:2000 osim 6.3, Infrastruktura, 6.4, Radna sredina, 7.3, Projektovanje i razvoj, 7.4, Nabavka, 7.5.1, Upravljanje proizvodnjom i servisiranje, 7.5.2, Validacija procesa proizvodnje i servisiranje,
- Modul D - zadovoljenje svih tačaka EN ISO 9001:2000 osim 7.3, Projektovanje i razvoj
- Modul H, zadovoljenje svih tačaka EN ISO 9001:2000.

U svim direktivama izričito stoji da je proizvođač odgovoran za uvođenje i kontinuirani rad na sistemu kvaliteta, dok notifikovano telo tokom ocene, potvrđivanja i kontinuiranog nadzora to i osigurava.

Potrebno je istaći da bez obzira da li za neki proizvod postoji EC sertifikat pita izdat od strane notifikovanog tela ili notifikovano telo vrši permanentni nadzor nad sistemom kvaliteta preduzeća proizvođač, odnosno onoga koji se može izdavati za njega (distributer i sl.).

3. KOJI SU TO 10 (DESET) KORAKA DO CE OZNAČAVANJA

Postupak dolaženja do CE znaka na proizvodu može se posmatrati kroz 10 ključnih koraka u postupku.

Korak 1: Utvrđivanje koja je to direktiva Novog pristupa (ili više njih) koja se odnosi na proizvod

Na jedan proizvod se često primenjuje više direktiva, i one sve moraju biti identifikovane bez izostavljanja. Npr. fen za kosu sigurno pripada nisko naponskoj direktivi, ali istovremeno i EMC direktivni, pošto emituje i elektronamgnetne talase.

Koje direktive su primenljive na konkretan proizvod zavisi od vrste i namene proizvoda, načina njegovog funkcionisanja i vrste pogona, tipa sastavnih sklopova, podsklopova i delova.

Uvek se mora uzeti u obzir i nacionalno zakonodavstvo zemlje u koju se proizvod plasira na tržište. Neke od zemalja EU još uvek imaju nacionalne standarde i propise, koje bi, pre plasmana na određeno tržite potrebno takođe ispuniti.

Na sličan način analizira se primenjivost svake od preliminarno identifikovanih direktiva za svaki od odabranih proizvoda.

Primenjivost pojedinih članova direktive na konkretan proizvod određuje se korišćenjem toka odlučivanja.

Neophodno je da se u ovom koraku dobro poznaje proizvod i sve njegove karakteristike, tehnička svojstva, tehnologija projektovanja i proizvodnje i tekst direktive koji je potrebno detaljno proučiti.

Korak 2: Utvrđivanje koja je procedura ocenjivanja usaglašenosti koju treba primeniti.

Procedura ocenjivanja usaglašenosti određena je karakteristikama samog proizvoda. **Npr:** Direktiva 94/25/EC o plovilima za rekreaciju za kategoriju A (Dužina trupa < 12m) ili modul Aa (Interna kontrola proizvodnje i ispitivanje) za dužine trupa između 12m i 24m –primenjuje se modul B (EC ispitivanje tipa) sa modulom C (izjava proizvođača da je usaglašan sa tipom) ili D (notifikaciono telo ocenjuje i prati proizvođačev sistem kvaliteta) ili F (Provera i potvrđivanje suaglašenosti sa tipom od strane notifikacionog tela), što je izbor samog proizvođača.

Definisani modul u direktivi, odnono direktivama predstavlja “minimum” zahteva koje traba ispuniti. Proizvođač može da izabere viši modul. Npr. Ako je za proizvod zahtevani modul A, proizvođač može da izbere da koristi usluge notifikovanog tela (npr. modul B+D).

Korak 3. Provera validnosti direktive, odnosno njeno stupanje na snagu

U Direktivi postoje i definisani datumi njenog stupanja na snagu samo direktive, takođe direktive se dopunjuju i menjaju Aneksima, koji takođe imaju datum svoje primene. Do trenutka stupanja na snagu Direktive poštuju se važeći zakoni i propisi država članica

Korak 4: Utvrđivanje harmonizovanih EU standarda koji su primeljivi na proizvod

Standardi nisu obavezne primene. Preporuka je da”gde god je moguće ili odgovarajuće” proizvođač primenjuje harmonizovane standarde. **Npr.** Za PED direktivu 97/23/EC često se u praksi primenjuje ASME Code a ne harmonizovani standardi.

Nabavka standarda i njihovo proučavanje nije mali izdatak. Potrebno je obratiti pažnju da standardi mogu biti:
(a) direktno primenjivi za predmetni proizvod,
(b) posredno primenjivi – oni na koje se standardi pod (a) pozivaju, i
(c) opšti i zajednički standardi za oblast kojoj pripada proizvod.

Korak 5: Provera, od strane proizvođača, da je proizvod u skladu sa zahtevima direktive(a)

Potrebno je primeniti odgovarajuće mere za usaglašavanje odnosno identifikovanje svih postojećih podataka i izveštaja o ispitivanju.

Provera sadržaja tehničkog fajla treba da obuhvata:

- Koncept projektovanja i tehničku dokumentaciju (sklopni i radionički crteži) proizvoda, komponenata
- Opis i objašnjenje neophodna za razumevanje tehničko-tehnološke dokumentacije, potrebni dijagrami i korišćena oprema
- Izveštaje o ispitivanju i kontrolisanju (interni i eksterni)
- Odgovarajuće detalje u o proizvodnji i procedurama ispitivanja
- Dokaze o odgovarajućim kvalifikacijama osoblja (npr. sertifikati inženjera za zavarivanje, sertifikati zavarivača i sl.)
- Odgovarajuća radna uputstva.

Korak 6: Utvrđivanje, od strane proizvođača, da li se zahteva nezavisno ocenjivanje usaglašenosti sa direktivom, ili nekim njenim delom od strane notifikovanog tela

Kako stupiti u kontakt sa notifikacionim telom? Postoji lista notifikovanih tela koja se nalazi, kako je već predhodno rečeno na NANDO web sajt.

Preporuke za izbor notifikovanog tela su da se uzme u obzir zemlju gde se plasira većina proizvoda zbog poverenja u nacionalna notifikaciona tela, da se odabiraju kad kod je to moguće svetksi poznate organizacije za određenu vrstu ispitivanja i kontrolisanja, kao i naravno cena i dr.

Korak 7: Priprema tehničke dokumentacije, prema zahtevima direktive

Ovaj korak ustvari predstavlja priprema tzv. tehničkog fajla. Tehnička dokumentacija, po pravilu, obuhvata fazu projektovanja, fazu proizvodnje i fazu upotrebe, odnosno korišćenja proizvoda. Treba obratiti pažnju da nisu sve faze predviđene za sve vrste proizvoda.

Detalji tehničke dokumentacije zavise od vrste proizvoda i načina utvrđivanja usaglašenosti sa esencijalnim zahtevima odgovarajuće direktive, kao i sa pripadajućim harmonizovanim standardima.

Korak 7: Priprema tehničke dokumentacije, prema zahtevima direktive

Dakle, **tehnički fajl** treba da sadrži projektnu dokumentaciju, proizvodnu dokumentaciju i dokumentaciju za korisnike, u skladu sa zahtevima svih primenjenih direktiva.

Projektna dokumentacija predstavlja:

- sklopni crtež mašine sa specifičnim radioničkim crtežima (zavarenih spojeva, upravljačkih veza i sl.)
- Tehnički detalji - praćeni proračunima, rezultatima ispitivanja, opisima i dr., kao dokaz o ispunjenosti uslova bezbednosti i zdravlja
- Spisak standarda, zahteva direktive i drugih tehničkih specifikacija koji su bili upotrebljeni prilikom projektovanja,
- Opis metoda za otklanjanje i smanjivanje rizika za bezbednost i zdravlje (ocena rizika),
- Sertifikati, izveštaji o kontorlisanju i/ili ispitivanju (po mogućstvu od nadležnih tela za ocenu usaglašenosti – može i od samo akreditovanih)
- Izjava o usaglašenosti sa harmonizovanim standardima.

Proizvodna dokumentacija su dokazi o internim merama koje obezbeđuju usaglašenost sa zahtevima rpojektne dokumentacije, primerci internih izveštaja ispitivanja i kontrolisanja (faznih i završnih kontrola), kao i granice tolerancije za karakteristike koje se mere.

Dokumentacija za korisnike treba da bude prilagođena vrsti proizvoda, vrstama potencijalnih opasnosti i predpostavljenom znanju korisnika. Uputstva treba da obuhvate, u zavisnosti od proizvoda i transport i skladištenje, instaliranje i priključivanje, kao i priprema za pokretanje, rukovanje i otklanjanje tehničkih smetnji, čišćenje i održavanje, kao i remont, demontaža i uklanjanje.

Korak 8: Priprema izjave o usaglašenosti i potrebne dokumentacije, koja to dokazuje

Deklaracija o usaglašenosti, koju izdaje proizvođač, mora se dostaviti notifikacionom telu uz tehnički fajl na pregled. Sadržaj EC izjave o usaglašenosti propisan je standardom JUS EN 45014.

Atest of conformity, odnosno atest ili sertifikat o usaglašenosti izdaje notifikovano telo, dok, bez obzira da li postoji sertifikat ili atest za proizvod izdat od strane notifikovanog tela proizvođač ili njegov ovlašćeni predstavnik izdaje EC izjava o usaglašenosti.

Korak 9: Provera postojanja dodatnih zahteva u zemlji gde se vrši plasman proizvoda

Ovo može da uključuje nacionalne standarde, oznake ili zahteve za pakovanje ali i same tehničke zahteve za proizvod.

Korak 10: Nanošenje CE znaka na proizvod i/ili ambalažu i pripadajućoj dokumentaciji kako je navedeno u direktivi.

CE oznaka nanosi se na proizvod i/ili pakovanje i njen izgled način nanošenja i druge pojedinosti propisane su direktivom 93/68/EEC.

4. UMESTO ZAKLJUČKA

Direktive Novog i Globalnog pristupa predstavljaju nov načina razmišljanja za naše proizvođače. Mogućnosti izbora načina zadovoljenja propisanih zahteva daje izbor proizvođaču, ali i veliki stepen odgovornosti. Mnoga notifikovana tela daju pomoć i podršku u tumačenju direktiva, ali ne treba izgubiti iz vida da je njihova osnovna delatnost prodaja usluga ocenjivanja usaglašenosti.

Bitan aspekt pri plasmano proizvoda na tržište EU je i stepen poverenja u robu iz određenjih zemalja. Zbog toga neki proizvođači se opredeljuju za više module, odnosno učešće notifikovanog tela, čak i kad ono nije strikno potrebno za određeni proizvod, odnosno primenljivi modul.

Sve ove mere nisu više tako daleke ni za domaće zakonodavstvo. Član 42 i 43. **Zakona o javnim nabavkama** (Sl. glasnik RS 39/02) u član 42. *Tehnička saglasnost* kaže, „Evropska tehnička saglasnost je pozitivna tehnička ocena podobnosti određenog proizvoda za predviđenu upotrebu koja se zasniva na ispunjenju osnovnih zahteva za gradnju za koju su namenjeni, a koju daje organ nadležan za davanje tehničke saglasnosti.“, dok u članu 43. *Zajednička tehnička specifikacija* se kaže „Zajednička tehnička specifikacija je tehnička specifikacija doneta u skladu sa postupkom prihvaćenim od strane Vlade koji se jedinstveno primenjuje u državama-članicama Evropske unije.“. Takođe tu je i **Zakon o lekovima i medicinskim sredstvima** (Sl. glasnik RS 84/04) i njegov član 112. *Dozvola za stavljanje medicinskih sredstava u promet.* Takođe doneti su i infrastrukturni zakoni Zakon o standardizaciji ("Službeni list SCG", br. 44/2005), Zakon o akreditaciji ("Službeni list SCG", br. 44/2005), Zakon o metrologiji ("Službeni list SCG", br. 44/2005), Zakona o tehničkim zahtevima za proizvode i ocenjivanju usaglašenosti proizvoda s propisanim zahtevima ("Službeni list SCG", br. 44/2005), kao i Uredba o načinu i postupcima ocenjivanja usaglašenosti (Sl. List SCG, br. 22/2006) koji daju osnov za prenošenje direktiva i u domaće zakonodavstvo.

5. LITERATURA

[1] European Commission, *Guide to the implementation of directives based on the New Approach and the Global Approach,* ISBN 92-828-7500-8, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 2000
[2] Vojislav Božanić, Dušan Stokić, *Normativno regulisanje kvaliteta (Evropske norme za proizvode),* Fakultet organizacionih nauka, ISBN 86-7680-127-5, Beograd, 2007
[3] Saša Prešern, *Unutrašnje tržište Evropske unije i CE oznaka,* Agencija za razvoj malih i srednjih preduzeća – Euro info korespondentni centar EICC, Podgorica, 2004